

دانشگاه قم

دانشکده حقوق

رساله دکتری در رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی

عنوان:

آسیب‌شناسی پیشگیری از جرایم سایبری در ایران

استاد راهنما:

دکتر محمد علی حاجی ده آبادی

استاد مشاور:

دکتر محمد خلیل صالحی

نگارنده:

احسان سلیمی

زمستان ۹۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیر و تشکر

حمد و سپاس خداوند منان را که همواره از لطف پیدا و پنهانش برخوردار بوده و هستم. بر خود و وظیفه می دانم از همه اساتید محترم دانشگاه قم که در کلاس های ایشان نه فقط آموختم که انگیزه یافتم، تشکر و قدردانی نمایم. دیگر بار از «جناب آقای دکتر حاجی ده آبادی» و «جناب آقای دکتر صالحی» که زحمت راهنمایی و مشاوره این رساله را بر عهده داشتند و بدون مساعدت ایشان این نوشتار به سرانجام نمی رسید، صمیمانه

تشکر می نمایم.

تقدیم به

پدر و مادر عزیزم که، همواره پشتیبانم بودند...

و

همسر مهربانم که نشانه لطف الهی در زندگی من است...

چکیده

در راستای پیشگیری از جرایم سایبری در ایران، برخی تدابیر پیشگیری وضعی، نظیر «پالایش محتوا» و «تدابیر نظارتی» و برخی تدابیر پیشگیری اجتماعی نظیر «تدابیر آموزشی-آگاهی بخش» و «تدابیر تربیتی-پرورشی» در حال اجرا است. نوشتار حاضر درصدد آسیب‌شناسی اصلی‌ترین تدابیر پیشگیری وضعی و اجتماعی از جرایم سایبری برآمده است. یافته‌های این نوشتار، نشان می‌دهد، پالایش محتوا به شیوه جاری، به عنوان رایج‌ترین تدبیر پیشگیری از جرم، «غیرعادلانه»، «غیرعلمی» و «غیراقتصادی» است؛ چه آن که با حق‌های بنیادین شهروندان از جمله حق آزادی، حق برابری و حق امنیت مغایرت دارد و همچنین با رهیافت‌های دانش جرم‌شناسی نیز همخوان نیست و علی‌رغم صرف هزینه‌های فراوان، کارایی و اثربخشی لازم را ندارد. فراتر از این، کاربستِ رو به تزاید پالایش محتوا به شیوه جاری، موجب «عمومی شدن جرم» «بزه‌کاری مضاعف نوجوانان» و «افزایش احتمال بزه دیدگی» شده است. در اجرای دیگر برنامه‌های پیشگیری وضعی از جرایم سایبری یعنی برنامه‌های نظارتی علاوه بر اشکالات حقوقی-جرم‌شناختی برخی اشکالات دینی-ارزشی و مدیریتی قابل طرح است. در خصوص برنامه‌های پیشگیری اجتماعی نیز قطع نظر از اشکالات وارد بر کیفیت این برنامه‌ها، مهم‌ترین ایراد، حجم اندک این برنامه‌ها، علی‌رغم اهمیت و تأثیرگذاری بالای آن‌ها در مقایسه با برنامه‌های پیشگیری وضعی است. در نهایت، با توجه به اشکالات و نواقص پیشگیری از جرایم سایبری در ایران، پیشنهاد می‌شود با تعدیل سیاست فیلترینگ به شیوه جاری و ارتقاء «سواد امنیت دیجیتال» شهروندان، تدابیر اجرایی پیشگیری از جرم در یک الگوی «علت مدار»، «حق مدار»، «جامعوی»، «ایجابی» و «ریزومیک» تنظیم شود؛ تا شهروندان فضای مجازی، متناسب با علل و عوامل بزه‌کاری، به صورت افقی، موضوع پیشگیری را به مثابه یک حق (حق مشارکت فرهنگی) دنبال نمایند.

واژه‌های کلیدی: فیلترینگ، جرایم سایبری، جرم‌شناسی پیشگیری، پیشگیری عادلانه، سواد رسانه‌ای، سیاست‌گذاری فرهنگی.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
۱. بیان مسئله.....	۱
۲. سؤالات تحقیق.....	۳
۳. فرضیه‌های تحقیق.....	۳
۴. پیشینه تحقیق.....	۳
۵. ضرورت تحقیق.....	۵
۶. اهداف تحقیق.....	۵
۷. روش تحقیق.....	۶
۸. دشواری‌های تحقیق.....	۶
۹. سامان‌دهی تحقیق.....	۷
فصل نخست؛ کلیات.....	۸
مبحث اول: فضای سایبر.....	۱۰
گفتار اول؛ مبانی نظری.....	۱۱
الف. مفهوم فضای سایبر.....	۱۱
ب. ماهیت فضای سایبر.....	۱۳
گفتار دوم: قلمرو فضای سایبر.....	۱۳
الف. فضاهای پیدا.....	۱۴
۱. موتورهای جست‌وجوگر.....	۱۴
۲. مراکز دریافت و به روز رسانی برنامه‌های کاربردی (آپ استورها).....	۱۶
۳. وب‌گاه‌ها.....	۱۶
۴. رایانامه.....	۱۷
۵. انجمن‌ها و اتاق‌های گفت‌وگو.....	۱۷
۶. مکان‌های بازی اینترنتی.....	۱۷
۷. شبکه‌های اجتماعی.....	۱۸
ب. فضاهای پنهان.....	۱۹

۱۹.....	۱. وب عمیق.....
۲۰.....	۲. وب تاریک.....
۲۱.....	گفتار سوم؛ ویژگی‌های فضای سایبر.....
۲۲.....	الف. سرعت بالا.....
۲۲.....	ب. فرامکانی بودن.....
۲۲.....	ج. انتشار یافتگی و تکثر پذیری.....
۲۳.....	د. کنترل ناپذیری.....
۲۴.....	ه. تعاملی بودن.....
۲۴.....	و. تشدید واقعیت.....
۲۵.....	گفتار چهارم: مختصات فضای سایبر در ایران.....
۲۵.....	الف: مشخصات ساختاری فضای سایبر ایران.....
۲۵.....	۱. حجم فضای سایبر ایران.....
۲۵.....	۱-۱. تعداد دامنه‌های ثبت شده.....
۲۶.....	۱-۲. تعداد کارت‌های بانکی.....
۲۶.....	۱-۳. تعداد سیم کارت‌های تلفن همراه.....
۲۷.....	۱-۴. تعداد مشاغل دیجیتال.....
۲۸.....	۲. سرعت و پهنای باند فضای سایبر ایران.....
۲۹.....	ب: مشخصات اجتماعی فضای سایبر ایران.....
۳۰.....	۱. نحوه دسترسی کاربران ایرانی.....
۳۱.....	۲. مشخصات کاربران ایرانی (شهروندان سایبری).....
۳۲.....	۱-۲. سن کاربران فضای سایبر.....
۳۳.....	۲-۲. جنسیت کاربران فضای سایبر.....
۳۳.....	۲-۳. وضعیت تأهل.....
۳۴.....	۲-۴. شغل کاربران شبکه‌های اجتماعی.....
۳۴.....	۲-۵. تحصیلات کاربران فضای شبکه‌های اجتماعی.....
۳۵.....	۳. توزیع جمعیتی کاربران ایرانی.....
۳۵.....	۳-۱. توزیع جمعیتی در برنامه‌های کاربردی.....
۳۵.....	۳-۲. توزیع جمعیتی در شبکه‌های اجتماعی.....
۳۷.....	۳-۳. توزیع جمعیتی در مکان‌های بازی.....
۳۸.....	مبحث دوم: جرم سایبری.....
۳۸.....	گفتار اول: مبانی نظری.....
۴۱.....	گفتار دوم: ویژگی‌های جرم سایبری.....
۴۱.....	الف. سهولت ارتکاب.....
۴۲.....	ب. استمرار و انتشار آثار.....
۴۲.....	ج. گستردگی خسارت.....

۴۳	د. رقم سیاه بالا.....
۴۳	ه: عدم مجاورت بزه دیده و بزه کار.....
۴۴	و. ریزومیک شدن جرم.....
۴۶	گفتار سوم: مختصات جرایم سایبری در ایران (اطلس جرم).....
۴۹	مبحث سوم: جرم‌شناسی سایبری.....
۴۹	گفتار اول: علت شناسی جرم سایبری.....
۴۹	الف. علت شناسی جرم سایبری با تمرکز بر تاثیر محیط.....
۵۱	۱. نظریه انتقال فضا.....
۵۲	۲. نظریه معاشرت ترجیحی.....
۵۳	۳. نظریه فردیت زدایی.....
۵۴	۴. نظریات فمینیستی.....
۵۶	ب. علت شناسی جرم سایبری با تمرکز بر نقش بزه کار و بزه دیده.....
۵۷	۱. نظریه خودکنترلی پایین.....
۵۸	۲. نظریه سبک زندگی.....
۶۰	گفتار دوم؛ پیشگیری از جرایم سایبری.....
۶۱	الف. چالش‌های پیشگیری از جرایم سایبری.....
۶۲	۱. چالش‌های ناظر بر ساختار فضای سایبر.....
۶۲	۱-۱. گستردگی قلمرو.....
۶۲	۲-۱. پویایی ساختار.....
۶۲	۳-۱. امکان بیشتر جابه‌جایی جرم.....
۶۳	۲. چالش‌های ناظر بر ابزارهای فضای سایبر.....
۶۳	۱-۲. ابزارهای آنتی.....
۶۴	۲-۲. ابزارهای پنهان‌ساز.....
۶۴	۳-۲. ارزش‌های دیجیتال.....
۶۵	ب. اصول و بایسته‌های پیشگیری از جرم.....
۶۵	۱. نظارت و رهبری دولت بر برنامه‌های پیشگیری.....
۶۵	۲. همراه کردن نهادهای غیردولتی در فرآیند پیشگیری.....
۶۶	۳. اتخاذ راهبردهای علمی یا پیشگیری نظریه‌مند از جرم.....
۶۷	۴. اهتمام به همکاری‌های بین‌المللی و توجه به تجربه دیگر کشورها.....
۶۷	۶. ارزیابی مستمر برنامه‌های پیشگیری.....
۶۸	ج. پیشگیری از جرایم سایبری در ایران.....
۶۹	۱. برنامه‌های پیشگیری وضعی.....
۷۱	۱-۱. پالایش محتوا.....
۷۲	۲-۱. تدابیر نظارتی.....
۷۳	۲. برنامه‌های پیشگیری اجتماعی.....

- ۱-۲. تدابیر آموزشی-آگاهی بخش ۷۳
- ۲-۲. تدابیر تربیتی-پرورشی ۷۴

فصل دوم آسیب شناسی پیشگیری وضعی از جرایم سایبری ۷۷

- مبحث اول؛ آسیب شناسی پالایش محتوا (فیلترینگ) ۷۹
- گفتار اول؛ آسیب شناسی پالایش محتوا با رویکرد حقوق بشری ۸۰
- الف. پالایش محتوا در سنجه حقوق طبیعی ۸۱
۱. حق آزادی و پالایش محتوا ۸۱
- ۱-۱. فیلترینگ به مثابه ابزار سانسور ۸۲
- ۲-۱. فیلترینگ به مثابه ضمانت اجرای عدم کسب مجوز ۸۴
۲. حق امنیت و پالایش محتوا ۸۵
- ۱-۲. امنیت تمامیت داده ها ۸۶
- ۲-۲. امنیت بر دسترسی به داده ها ۸۶
۳. حق برابری و پالایش محتوا ۸۷
- ۱-۳. اجرای نابرابر ۸۷
- ۲-۳. تبعیت نابرابر ۸۸
- ب. پالایش محتوا در سنجه حقوق شهروندی ۸۹
۱. حق دسترسی به اطلاعات و پالایش محتوا ۹۰
۲. حق آموزش در فضای مجازی و پالایش محتوا ۹۰
۳. حق مشارکت فرهنگی و پالایش محتوا ۹۱
- گفتار دوم؛ آسیب شناسی پالایش محتوا با رویکرد حقوقی ۹۳
- الف. پالایش محتوا در سنجه اصل قانونمندی ۹۶
۱. فقدان نص قانونی بر مسدودسازی دسترسی ۹۷
۲. سکوت مقنن در خصوص ابزارهای وی. پی. ان ۹۸
۳. عدم شفافیت برخی عبارات قانونی ۱۰۲
۴. مشخص نشدن دوره محرومیت ۱۰۲
- ب. پالایش محتوا در سنجه اصل قضایی بودن ۱۰۳
۱. تفویض اختیارات قضایی به مقام فاقد صلاحیت ۱۰۳
۲. بی توجه به حق دفاع ۱۰۴
۳. بی توجهی به حق تجدیدنظرخواهی ۱۰۵
- گفتار سوم؛ آسیب شناسی پالایش محتوا با رویکرد جرمشناختی ۱۰۷
- الف. افزایش تمایل به بزهکاری ۱۰۷
۱. کنترل شدید بر کاربران منفعل در سنجه نظریه تراز کنترل ۱۰۸
۲. کنترل شدید بر کاربران فعال در سنجه نظریه انتقال فضا ۱۰۹
- ب. عمومی شدن جرم ۱۱۰

- ج. بزهکاری و بزه دیدگی مضاعف نوجوانان..... ۱۱۲
- د: افزایش احتمال بزه دیدگی و رقم سیاه جرایم سایبری..... ۱۱۳
- گفتار چهارم؛ آسیب‌شناسی پالایش محتوا با رویکرد اجرایی- مدیریتی..... ۱۱۳
- الف. استفاده سلیقه‌ای و بی‌ضابطه از فیلترینگ..... ۱۱۴
- ب. استفاده از ابزارهای فنی برای فیلترینگ..... ۱۱۵
- ج. تعدد متصدیان و مجریان فیلترینگ..... ۱۱۶
- گفتار پنجم؛ آسیب‌شناسی پالایش محتوا با رویکرد «تحلیل اقتصادی»..... ۱۱۷
- الف. پالایش محتوا در سنجه کارایی..... ۱۱۸
۱. هزینه‌های برآمده از پالایش محتوا..... ۱۱۹
- ۱-۱. هزینه‌های نشت (دش‌نشت‌ها)..... ۱۲۰
- ۲-۱. هزینه فرصت از دست رفته..... ۱۲۲
۲. فایده مندی پالایش محتوا..... ۱۲۲
- ب. پالایش محتوا در سنجه اثربخشی..... ۱۲۴
- مبحث دوم؛ آسیب‌شناسی تدابیر نظارتی..... ۱۲۶
- گفتار اول: آسیب‌شناسی تدابیر نظارتی فعال (دام‌گستری)..... ۱۲۸
- الف. آسیب‌شناسی دام‌گستری با رویکرد حقوقی..... ۱۲۹
۱. قانونی نبودن بودن دام‌گستری..... ۱۳۰
۲. خدشه در مسئولیت کیفری متهمان..... ۱۳۱
- ب. آسیب‌شناسی دام‌گستری با رویکرد جرم‌شناختی..... ۱۳۲
۱. فقدان تأثیر در خصوص مجرمان خطرناک..... ۱۳۲
۲. افزایش نرخ بزهکاری..... ۱۳۳
۳. اختلال در روابط اجتماعی..... ۱۳۵
- ج. آسیب‌شناسی دام‌گستری با رویکرد دینی-ارزشی..... ۱۳۵
۱. دام‌گستری به مثابه تجسس..... ۱۳۶
۲. دام‌گستری به مثابه تعاون بر اثم..... ۱۳۷
۳. منافات دام‌گستری با بزه پوشی..... ۱۳۷
۴. منافات دام‌گستری با نهاد توبه..... ۱۳۸
- گفتار دوم؛ آسیب‌شناسی تدابیر نظارتی انفعالی..... ۱۳۹
- الف. آسیب‌شناسی اقدامات نظارتی پلیس فتا..... ۱۳۹
۱. عدم حضور پلیس در شبکه‌های اجتماعی خارجی..... ۱۴۲
۲. کثرت محتواهای مجرمانه در فضاها عمومی سایر..... ۱۴۳
۳. وجود صفحات جعلی منتسب به پلیس..... ۱۴۳
- ب. آسیب‌شناسی اقدامات نظارتی کافی‌نت‌ها..... ۱۴۴
۱. خدشه به حریم خصوصی..... ۱۴۵
۲. جرم‌زا بودن وظایف..... ۱۴۷

- ج. آسیب‌شناسی اقدامات نظارتی وزارت فرهنگ و ارشاد..... ۱۴۸
- د. آسیب‌شناسی اقدامات نظارتی ارائه‌دهندگان خدمات..... ۱۵۰
۱. اقدامات نظارتی ارائه‌دهندگان خدمات دسترسی..... ۱۵۱
۲. اقدامات نظارتی ارائه‌دهندگان خدمات میزبانی..... ۱۵۲
- ۱-۲. ثبت دامنه مشابه با دامنه دولتی یا خصوصی دارای برند..... ۱۵۳
- ۲-۲. سهولت واگذاری هر نام دامنه و هاست توسط دارندگان..... ۱۵۳
- ۲-۳. عدم دقت در ثبت هویت دارندگان نام دامنه و ثبت دامنه با مشخصات جعلی..... ۱۵۳
- ۲-۴. عدم تطابق نام دامنه با نوع فعالیت..... ۱۵۴
- ه. اقدامات نظارتی در بانکداری الکترونیک..... ۱۵۵
۱. ایرادات مربوط به احراز هویت..... ۱۵۶
۲. ایرادات مربوط به کشف و گزارش جرم..... ۱۵۸
۳. فقدان سامانه متمرکز بانکی..... ۱۵۹

فصل سوم آسیب‌شناسی پیشگیری اجتماعی از جرایم سایبری ۱۶۰

- مبحث اول: آسیب‌شناسی تدابیر آموزشی-آگاهی‌بخش..... ۱۶۳
- گفتار اول. آسیب‌شناسی تدابیر آموزشی-آگاهی‌بخش با رویکرد نظری..... ۱۶۴
- الف. کمیت تدابیر آموزشی-آگاهی‌بخش..... ۱۶۴
۱. کمیت تدابیر آموزشی-آگاهی‌بخش در نهاد خانواده..... ۱۶۵
۲. کمیت تدابیر آموزشی-آگاهی‌بخش در نظام آموزشی..... ۱۶۵
۳. کمیت تدابیر آموزشی-آگاهی‌بخش در رسانه ملی..... ۱۶۷
۴. کمیت تدابیر آموزشی-آگاهی‌بخش در سامانه پلیس..... ۱۶۷
- ۱-۴. محتوای آموزشی..... ۱۶۷
- ۲-۴. خبرنامه‌های جرم..... ۱۶۹
- ب: کیفیت تدابیر آموزشی-آگاهی‌بخش..... ۱۷۰
۱. اشکالات و ایرادات تدابیر آموزشی-آگاهی‌بخش..... ۱۷۱
- ۱-۱. خبرنامه‌های جرم..... ۱۷۱
- ۱-۱-۱. بی‌توجهی به گروه هدف..... ۱۷۱
- ۱-۱-۲. سرزنش‌آمیز بودن خبرنامه‌های جرم..... ۱۷۴
- ۱-۱-۳. جرم‌آموزی خبرنامه‌های جرم..... ۱۷۴
- ۱-۱-۴. عدم پوشش اخبار وب تارک..... ۱۷۶
- ۱-۱-۵. گرافیک و طراحی ضعیف خبرنامه‌های جرم..... ۱۷۶
- ۲-۱. محتوای آموزشی..... ۱۷۷
- ۱-۲-۱. غیر کاربردی بودن محتوای آموزشی..... ۱۷۸
- ۲-۲-۱. ارباب‌انگیزی محتوای آموزشی..... ۱۸۱
۲. خلاء ها و کاستی‌های تدابیر آموزشی-آگاهی‌بخش..... ۱۸۳

۱-۲. عدم استفاده از ظرفیت‌های رسانه‌های جمعی (کمپین‌های رسانه‌ای).....	۱۸۳
۲-۲. عدم استفاده از ظرفیت شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد.....	۱۸۵
گفتار دوم: آسیب‌شناسی تدابیر آموزشی-آگاهی‌بخش با رویکرد تجربی.....	۱۸۶
مبحث دوم: آسیب‌شناسی تدابیر تربیتی-پرورشی.....	۱۹۲
گفتار اول: آسیب‌شناسی تدابیر تربیتی-پرورشی با رویکرد نظری.....	۱۹۴
الف. کمیت تدابیر تربیتی-پرورشی.....	۱۹۴
۱. کمیت تدابیر تربیتی-پرورشی در نظام خانواده.....	۱۹۵
۲. کمیت تدابیر تربیتی-پرورشی در نظام آموزشی.....	۱۹۶
۳. کمیت تدابیر تربیتی-پرورشی در نظام فرهنگی.....	۱۹۷
ب. کیفیت تدابیر تربیتی-پرورشی.....	۱۹۹
۱. اشکالات و ایرادات تدابیر تربیتی-پرورشی.....	۱۹۹
۱-۱. غیرعلمی بودن تدابیر تربیتی-پرورشی.....	۱۹۹
۲-۱. نگرش‌های افراطی-تفریطی.....	۲۰۰
۳-۱. غفلت از واقعیت‌های فضای سایر.....	۲۰۱
۴-۱. تناقض در الگوهای تربیتی.....	۲۰۴
۵-۱. سیاست زدگی تدابیر تربیتی-پرورشی.....	۲۰۵
۲. خلاء ها و کاستی‌های تدابیر تربیتی-پرورشی.....	۲۰۶
۱-۲. کم‌توجهی به بنیادهای اعتقادی و روش‌های قرآنی.....	۲۰۷
۲-۲. بی‌توجهی به تربیت جنسی.....	۲۰۹
۳-۲. بی‌توجهی به نوجوانان با استعدادهای برتر.....	۲۱۰
۴-۲. فقدان عنصر شادی در تربیت و پرورش.....	۲۱۱
گفتار دوم: آسیب‌شناسی تدابیر تربیتی-پرورشی با رویکرد تجربی.....	۲۱۲
نتایج و راهکارها:.....	۲۱۸
منابع.....	۲۲۶
پیوست و ضمایم.....	۲۳۸

فهرست جداول و نمودارها

- ۲۶ ..... جدول) تعداد دامنه‌های فعال.....
- ۲۷ ..... نمودار) درصد سهم اپراتورهای تلفن همراه.....
- ۲۸ ..... نمودار) سرعت اینترنت در ایران.....
- ۲۹ ..... جدول) وضعیت اینترنت پهن باند.....
- ۳۰ ..... نمودار) روند ضریب نفوذ اینترنت ثابت و سیار از سال ۹۲ تا ۹۷.....
- ۳۰ ..... نمودار) تعداد مشترکین اینترنت پهن باند ثابت و سیار از سال ۹۲ تا ۹۷.....
- ۳۱ ..... جدول) تعداد مشترکین اینترنت پهن باند ثابت و سیار در سال ۹۷.....
- ۳۲ ..... نمودار) گروه سنی کاربران.....
- ۳۳ ..... نمودار) جنسیت کاربران.....
- ۳۳ ..... نمودار) وضعیت تأهل کاربران.....
- ۳۴ ..... نمودار) فعالیت شغلی کاربران.....
- ۳۴ ..... نمودار) سطح تحصیلی کاربران.....
- ۳۵ ..... نمودار) توزیع جمعیتی در شبکه‌های اجتماعی.....
- ۳۶ ..... جدول) درصد حضور هم‌زمان در شبکه‌های مختلف.....
- ۳۷ ..... نمودار) اطلاعات مختلف در خصوص بازی‌های رایانه‌ای.....
- ۴۶ ..... نمودار) جنسیت بزهکاران سایبری.....
- ۴۷ ..... نمودار) سن بزهکاران سایبری.....
- ۴۷ ..... نمودار) سطح تحصیلات مجرمان سایبری.....
- ۴۷ ..... نمودار) فعالیت شغلی بزهکاران سایبری.....
- ۵۰ ..... جدول (۱) مقایسه تفاوت روابط در فضای واقعی و فضای سایبر.....

- جدول) ماهیت و متصدی تدابیر پیشگیری وضعی از جرایم سایبری..... ۷۰
- جدول) تدابیر تربیتی پرورشی..... ۷۴
- جدول) جرایم سایبری و برنامه‌های پیشگیری..... ۷۵
- نمودار) استفاده از عدد سال تولد و اعداد مشابه به عنوان عدد رمز..... ۱۸۷
- نمودار) استفاده شهروندان از آنتی‌ویروس..... ۱۸۷
- نمودار) توجه به سؤالات هنگام نصب برنامه..... ۱۸۸
- نمودار) احتمالاً کاربران بر بزه‌دیده شدن خود..... ۱۸۸
- نمودار) میزان اطلاع کاربران از کاربرد نماد شاپرک..... ۱۸۹
- نمودار) علت بزه دیدگی در فضای سایبر از نگاه کاربران..... ۱۹۰
- نمودار) شیوه‌های کسب اطلاع در خصوص پیشگیری از جرم سایبری..... ۱۹۱
- نمودار) مقایسه جست‌وجوی واژه‌های هرزه‌نگاری با برخی واژه‌های پرکاربرد..... ۲۰۸
- نمودار) میزان نظارت والدین بر فرزندان در فضای مجازی..... ۲۱۳
- نمودار) میزان آگاهی والدین از فعالیت‌های مجازی فرزندان..... ۲۱۳
- نمودار) تسلط فنی فرزندان نسبت به والدین در فضای مجازی..... ۲۱۴
- نمودار) نقش مدارس در آموزش نحوه استفاده صحیح از فضای مجازی..... ۲۱۴
- نمودار) نقش کتاب تفکر و سواد رسانه‌ای در آموزش نحوه استفاده از فضای مجازی..... ۲۱۵
- نمودار) شیوه یافتن پاسخ سؤالات جنسی..... ۲۱۶
- نمودار) دلایل استفاده نوجوانان از فضای مجازی..... ۲۱۶

—

۱. بیان مسئله

پیدایش و رشد بی نظیر فناوری اطلاعات و ارتباطات، تحولات شگرف و دستاوردهای بزرگی را به همراه داشته است؛ به گونه‌ای که امروزه اغلب فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به نوعی وابسته به رایانه و شبکه‌های ارتباطی بر خط شده است؛ تا آنجا که در سایه تحولات گسترده این فناوری، شاهد شکل‌گیری نوع مجازی شهروند، فرهنگ، تجارت و جامعه تحت عنوان شهروند مجازی^۱، فرهنگ مجازی^۲، تجارت مجازی^۳ و جامعه مجازی^۴ هستیم. با این همه، این فناوری بزرگ، گستره بی‌پایانی از فرصت‌های بزهکاری را برای افرادی که اندیشه بزه در سر دارند، پدید آورده است. در عموم جرایم، هزینه‌های بالای اعمال کیفر و از آن مهم‌تر بی‌ثمری کیفر که خود را در تکرار جرم و بزهکارتر شدن بزهکاران نمایان می‌سازد، تردیدهایی جدی در واکنش کیفری به جرم پدید آورده است. در جرایم سایبری هم رشد تصاعدی نرخ جرم، عمومی‌شدن بزهکاری در فضای مجازی، حجم بالای بزه دیدگی نوجوانان و زنان، بالا بودن رقم سیاه این جرایم، دشواری تعقیب و دستگیری مجرمان آن و بسیاری از مسائل دیگر، راهبرد «پیشگیری از جرم» را به عنوان نخستین گام در جهت استقرار عدالت در دستور کار سیاست‌گذاران قرار داده است.

پیشگیری از جرایم سایبری به عنوان یک راهبرد فراگیر در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه قسمت اعظمی از تمرکز دولت‌ها و دستگاه عدالت کیفری را به خود مشغول ساخته است. در ایران هم اگرچه قدری با تأخیر اما تلاش‌ها در جهت پیشگیری از این جرایم در حال تشکیل و تقویت است و نهادهای مختلفی از جمله کمیته تعیین مصادیق محتوای مجرمانه، پلیس فتا، نهادهای آموزشی، وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی و... در این زمینه فعال هستند.

به طور کلی، توفیق و کارآمدی هر برنامه مستلزم ارزیابی مستمر و آسیب‌شناسی دقیق آن برنامه است. اجرای موفق برنامه‌های پیشگیری از جرم نیز، از این قاعده مستثنی نبوده و حصول نتایج مفید و چشمگیر بدون انجام مطالعات انتقادی و آسیب‌شناختی ممکن نیست؛ مطالعات آسیب‌شناسی یا پاتولوژی^۵ که غالباً در علوم زیستی جایگاه دارند در علوم انسانی نیز به کار گرفته می‌شوند. در قلمرو

-
۱. Cybercitizen
  ۲. Cyberculture
  ۳. Cyberbusiness
  ۴. Cybersociety
  ۵. Pathology

علوم انسانی، آسیب‌شناسی، فرایندی است نظام‌مند که با جمع‌آوری داده‌ها درصدد شناسایی اشکالات و ایرادات یک موضوع در راستای حل مشکلات آن موضوع است؛ به طور کلی مطالعات آسیب‌شناسی هم صبغه انتقادی و هم جنبه کاربردی دارند؛ یک مطالعه آسیب‌شناسی از آن جهت که از همه قوت‌ها و مزایای موضوع مورد بررسی صرف نظر کرده و به کاوش در اشکالات و ایرادات آن موضوع می‌پردازد، صبغه انتقادی دارد و از آن جهت که درصدد شناسایی و رفع آسیب‌ها و اشکالات و بهبود وضعیت موجود است، جنبه کاربردی دارد.

رساله حاضر، به عنوان یک مطالعه آسیب‌شناختی، درصدد شناسایی اشکالات و ایرادات برنامه‌های پیشگیری از جرایم سایبری در ایران برآمده است، این نوشتار با دسته‌بندی اقدامات و برنامه‌های پیشگیری در قالب دو دسته پیشگیری وضعی و پیشگیری اجتماعی، اصلی‌ترین برنامه‌های پیشگیری را با رویکردهای مختلف مورد بررسی قرار می‌دهد. در این میان، مهم‌ترین برنامه‌های پیشگیری وضعی یعنی فیلترینگ (پالایش محتوا) و مانیتورینگ (تدابیر نظارتی)، چون بیشترین حجم از تدابیر پیشگیرانه را به خود اختصاص داده‌اند، با تفصیل بیشتری مورد بررسی قرار می‌گیرند. به طور مشخص، هدف اصلی از ارزیابی برنامه‌های پیشگیری وضعی از جرایم سایبری، سنجش میزان «عادلان بودن» و «کارآمدی» این برنامه‌ها است، علاوه بر این دو معیار، برنامه‌های پیشگیری وضعی با سنجش‌های اقتصادی، مدیریتی و دینی-ارزشی نیز مورد واکاوی قرار می‌گیرند. به همین جهت، آسیب‌شناسی برنامه‌های پیشگیری وضعی با رویکردهای حقوقی، حقوق بشری، جرم‌شناختی، اقتصادی، مدیریتی، دینی و ارزشی صورت گرفته است.

در خصوص برنامه‌های پیشگیری اجتماعی از جرایم سایبری، به جهت ماهیت خاص این برنامه‌ها و مقبولیت آن‌ها، عادلانه بودن این برنامه‌ها چندان مورد توجه نیست؛ بلکه کارآمدی برنامه‌های مذکور و انطباق این برنامه‌ها با رهیافت‌های علمی و آموزه‌های دینی اصلی‌ترین دغدغه است؛ لذا بهترین رویکرد برای آسیب‌شناسی برنامه‌های پیشگیری اجتماعی، آسیب‌شناسی با رویکرد جرم‌شناختی و رویکرد دینی-ارزشی است. باید اضافه داشت، حجم اندک برنامه‌های پیشگیری اجتماعی در مقایسه با برنامه‌های پیشگیری وضعی، ایجاب می‌کند در آسیب‌شناسی این برنامه‌ها، به کاستی‌ها و نواقص هم توجه داشت. به این ترتیب، نوشتار حاضر آسیب‌شناسی تدابیر و برنامه‌های پیشگیری اجتماعی از جرایم سایبری را با هدف سنجش کارآمدی این برنامه‌ها با رویکردهای جرم‌شناختی و دینی-ارزشی مورد بررسی قرار داده است و در عین حال، به نقایص و کاستی‌های این برنامه‌ها توجه ویژه‌ای دارد.

۲. سؤالات تحقیق

۱. چه اشکالات و ایراداتی متوجه برنامه‌های پیشگیری وضعی از جرایم سایبری در ایران است؟
۲. چه اشکالات و ایراداتی متوجه برنامه‌های پیشگیری اجتماعی از جرایم سایبری در ایران است؟

سؤال فرعی این پژوهش نیز عبارت است از:
راهکارهای رفع اشکال از برنامه‌های پیشگیری از جرم سایبری چیست؟

۳. فرضیه‌های تحقیق

فرضیه‌های ناظر به سؤالات اصلی به ترتیب عبارت‌اند از:

۱. نقض حریم خصوصی و آزادی‌های شهروندان، اثربخشی اندک برنامه‌های پیشگیری وضعی و هزینه‌های سنگین این برنامه‌ها، مهمترین و واضح‌ترین اشکالات پیشگیری وضعی از جرایم سایبری در ایران است.
۲. ضعف در آموزش سواد رسانه‌ای در دوره‌های رشد و غیرعلمی بودن راهبردهای آموزشی، تناقض در الگوهای تربیتی و سیاست زدگی امور پرورشی در ایران، به عنوان اشکالات آشکار برنامه‌های پیشگیری اجتماعی از جرایم سایبری قابل طرح است.

۴. پیشینه تحقیق

در خصوص موضوع تحقیق حاضر، پژوهشی که ارتباط مستقیم با نقد تدابیر و اقدامات پیشگیری از جرایم سایبری در ایران داشته باشد، صورت نگرفته است؛ شاید علت این امر علاوه بر نوین بودن این دسته از جرایم، جنبه انتقادی و نیاز موضوع به مطالعات میدانی باشد چه آن که اغلب پژوهش‌های موجود در خصوص جرایم سایبری که شمار آن‌ها هم چندان اندک نیست، از بعد نظری به اصل مقوله پیشگیری و نه بررسی انتقادی موضوع در سیاست جنایی ایران پرداخته‌اند. برخی از این پژوهش‌ها به ترتیب ارتباط با این تحقیق عبارت‌اند از:

۱. پلیس فتا در سال ۹۵ با برگزاری یک همایش ملی با عنوان «رویارویی با جرایم سایبری؛ چالش‌ها و راهکارها» ادبیات پژوهشی قابل استفاده‌ای در خصوص جرایم سایبری ایجاد نمود. در مجموعه مقالات این همایش ملی ده‌ها مقاله با موضوعات مرتبط با پیشگیری از جرم سایبری چاپ شده است. با این حال تنها دو مقاله از میان این مقالات به موضوع آسیب‌شناسی تدابیر پیشگیرانه از جرایم سایبری در ایران پرداخته‌اند. مقاله اول توسط عزیزی و همکاران با عنوان «نقش پلیس فتا در پیشگیری از جرایم سایبری» تدوین شده است. مقاله دوم نیز توسط ابراهیمی و هاشمی با عنوان «بررسی میزان آگاهی از تهدیدات و آسیب‌های فضای مجازی، چالش آینده کودکان و نوجوانان ایرانی» به صورت تجربی موضوع را دنبال نموده است.

۲. قیاسی، رضا و شاه محمدی، غلامرضا (۱۳۹۶) جرایم نوظهوری سایبری و روش‌های پیشگیری از انتشارات دانشگاه علوم انتظامی امین. در این کتاب، در هفت فصل کلیات جرم سایبری و تدابیر پیشگیری از جرم سایبری با رویکرد توصیفی پرداخته شده است. این کتاب منبع مناسبی برای شناخت راهبردهای پیشگیری از جرم سایبری در ایران است؛ در این کتاب آسیب‌شناسی تدابیر مورد اجرا در دستور کار قرار نگرفته است.

۳. فرهادی آلاشتی، زهرا، پیشگیری وضعی از جرایم سایبری؛ انتشارات میزان، ۱۳۹۶ کتاب مذکور به تدابیر ممکن برای پیشگیری وضعی از جرایم سایبری پرداخته است و در پایان به اختصار برخی چالش‌های پیشگیری وضعی را به صورت کلی مطرح نموده است و به اقدامات پیشگیرانه در ایران ورود پیدا نکرده است. علاوه بر این رویکرد آسیب‌شناسی و انتقادی نسبت به تدابیر نداشته و صرفاً به معرفی تدابیر ممکن پرداخته است و در انتها برخی چالش‌های حقوق بشری پیشگیری وضعی را مطرح نموده است.

۴. مالمیر، محمود؛ امیریان، امین (۱۳۹۵) جرم‌شناسی جرایم سایبری از منظر پیشگیری، انتشارات مجد. در این کتاب نویسندگان در سه فصل ابتدا مفاهیم و مبانی پیشگیری از جرایم سپس مصادیق جرایم سایبری و در انتها محدوده نقش پیشگیرانه پلیس در پیشگیری از جرم سایبری را بررسی نموده‌اند. در منبع مذکور علاوه بر اینکه به آسیب‌شناسی اقدامات پیشگیرانه در ایران پرداخته نشده بلکه هیچ‌کدام از رویکردهای چهارگانه این پژوهش هم موضوع بررسی نبوده‌اند.

۵. رایجیان اصلی، مهرداد، سلیمی، احسان و نوریان علیرضا (۱۳۹۳). پیشگیری از جرایم رایانه‌ای از رهیافت‌های نظری تا رهیافت جهانی در پرتو رهنمود پیشگیری از جرم سازمان ملل متحد، فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن، سال پنجم، شماره ۱۳، مقاله مذکور درصدد معرفی یک الگوی پیشگیری از جرم سایبری بر مبنای رهنمود پیشگیری از جرم سازمان ملل متحد می‌باشد. از این‌رو این تحقیق هم رویکرد مسئله محور و آسیب‌شناختی به پیشگیری از جرایم سایبری در ایران ندارد.

۶. ابوذری، مهرنوش، جرم‌شناسی جرایم سایبری، انتشارات میزان، ۱۳۹۵ کتاب مذکور در دو بخش به بازشناسی جرم سایبری و تطبیق نظریه‌های جرم‌شناسی با جرایم و مجرمان سایبری پرداخته است و اساساً به مقوله پیشگیری وارد نشده است.

۵. ضرورت تحقیق

به موازات تسهیل روز افزون ارتباطات سایبری و پیدایش گونه‌های جدیدی از آن، تأمین امنیت فضای برخط و پیشگیری از بزه دیدگی کاربران که غالب آن‌ها نیز جوانان و نوجوانان هستند، اهمیتی دوچندان یافته است. پیشگیری مؤثر از جرایم منوط به تقویت مبانی علمی و نظری از رهگذر مطالعه انتقادی وضعیت موجود است. خلاء مطالعات تخصصی انتقادی در زمینه جرم‌شناسی و سیاست جنایی فضای سایبر، کاملاً مشهود است؛ فقدان چنین مطالعاتی سبب شده دستگاه عدالت کیفری، در پیشگیری از جرم سایبری فاقد یک راهبرد علمی مشخص باشد، شاهد این ادعا بالا بودن نرخ جرم و ارقام سیاه و خاکستری در خصوص جرایم سایبری است؛ تا آنجا که موج بزه دیدگی و بزهکاری سایبری فراگیر شده و کمتر کاربر فعالی در فضای مجازی را می‌توان یافت که بزه‌دیده جرم در این فضا نشده باشد؛ به همین جهت پرداختن به کلیه مباحث مرتبط با پیشگیری از جرم در فضای سایبر، ضروری و دارای فوریت است و پژوهش حاضر نیز چون موضوع را در زمینه شناسایی آسیب‌ها و انتقادات وارد بر پیشگیری از جرم دنبال می‌کند، اهمیت و ضرورت مضاعفی می‌یابد.

۶. اهداف تحقیق

مطابق با بند ت از ماده ۱۳۳ قانون برنامه ششم توسعه، سیاستگذاران توسعه کشور به منظور پیشگیری از وقوع جرم با هدف کاهش ده درصدی سالانه آمار مجرمان، قوه قضاییه را مکلف نموده اند تا با بهره‌گیری از مشارکت مراکز علمی و پژوهشی کشور نسبت به تهیه و تدوین برنامه جامع پیشگیری از وقوع جرم اقدام نمایند. انتظار می‌رود با انجام این تحقیق به عنوان یک تحقیق مقدماتی و با شناسایی بخشی از آسیب‌ها و اشکالات وارد بر تدابیر پیشگیرانه از جرایم سایبری، زمینه ای فراهم شود تا در تحقیقات و پژوهش‌های بعدی، راهبردها و الگوهای پیشگیری کارآمد و پایدار از جرایم سایبری در ایران تحقق یابد. به این ترتیب، اهداف تحقیق حاضر را می‌توان به طور مشخص شامل موارد ذیل دانست:

۱. مقابله با رشد سریع جرم در فضای سایبر از گذر شناسایی آسیب‌ها و ایرادات برنامه‌های پیشگیری.

۲. کمک به کارآمدسازی برنامه‌های پیشگیری و دستیابی به پیشگیری پایدار از جرایم سایبری.

۳. عادلانه، علمی و اقتصادی شدن برنامه‌های پیشگیری از جرایم سایبری.

۴. کمک به تدوین برنامه جامع پیشگیری از جرایم سایبری.

۷. روش تحقیق

در تحقیق حاضر، شیوه کلی گردآوری اطلاعات در خصوص تدابیر و برنامه‌های پیشگیری و چگونگی اجرای آن‌ها به صورت میدانی و با ابزار مصاحبه بوده است. در خصوص پاره‌ای از اطلاعات مرتبط با پیشگیری و اثربخشی تدابیر پیشگیری از داده‌های آماری مرکز افکارسنجی دانشجویان (ایسپا)^۱ و سامانه گوگل ترندز^۲ بهره‌برداری به عمل آمده است. همچنین از داده‌ها و آمار و ارقامی که در سامانه پلیس فتا و در برخی تحقیقات معتبر اعلام شده است، بهره‌برداری به عمل آمده است. در خصوص روش تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز با توجه به موضوع تحقیق، روش تحلیلی-انتقادی برای تجزیه و تحلیل داده‌ها انتخاب شده است. ضمناً در فصل سوم از این نوشتار دو مطالعه تجربی با ابزار پرسش‌نامه مجازی صورت گرفته است. در مطالعه اول ۹ پرسش در یک شبکه اجتماعی مطرح شد. جامعه آماری این مطالعه بین ۸۶ تا ۱۳۰ نفر از عموم افراد بود. در مطالعه دوم هم به صورت مجازی ۷ پرسش از ۳۴ نوجوان ۱۵ تا ۱۸ ساله در خصوص موضوع مورد بررسی، پرسیده شد. میزان پاسخگویی به این سؤالات از ۲۳ نفر تا ۳۱ نفر متفاوت است.

۸. دشواری‌های تحقیق

به طور کلی در تحقیقات کاربردی، علاوه بر اینکه دسته‌بندی و طرح مباحث دشوار است، تحلیل‌پذیری تحقیق نیز تا حد زیادی به واقعیت‌های مورد بررسی باز می‌گردد؛ به دیگر سخن، در این نوع از تحقیقات نسبت به تحقیقات نظری، محقق بیش‌تر در اسارت موضوع مورد بررسی است و تا حد زیادی ابتکار

---

۱. مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ایسپا)، یکی از مراکز وابسته به جهاددانشگاهی است که از سال ۱۳۸۰ فعالیت خود را آغاز کرده است. این مرکز در راستای توسعه علمی و تحقیقاتی کشور، رفع نیازهای سازمانها و نهادهای تصمیم‌گیر، ضرورت توجه به افکار عمومی و لزوم بهره‌گیری از مشارکت و دیدگاه‌های شهروندان در بهبود و توسعه امور کشور در عرصه‌های مختلف تأسیس شد. اصول بنیادین و اساسی ایسپا در طراحی و اجرای فالیتهای پژوهشی و نظرسنجی، تأکید بر به‌کارگیری معیارهای دقیق علمی و فنی، رعایت و حفظ موضع بی‌طرفی در قبال مسایل و موضوعات مورد بررسی، استفاده از پشتوانه اعتماد مسئولان و مردم به نهاد ارزشی جهاددانشگاهی و استفاده از نیروهای جوان و مستعد دانشگاهی و تکیه بر خلاقیت‌های جهادگرانه آنان در فعالیت‌های تحقیقاتی است.

۲. گوگل ترندز (google trends) یکی از امکانات سامانه جست و جوگر گوگل است که بر اساس جستجو در گوگل، میزان محبوبیت جستجوی کلیدواژه در موتور جستجوی گوگل را به نمایش می‌گذارد.